

Наталя Фрадкіна, к. філос. н.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Україна

НОВІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЕЛІТИ ТА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ У СУЧАСНІЙ МАСОВІЙ КУЛЬТУРІ

Natalia Fradkina, PhD

National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Ukraine

NEW INTELLECTUAL ELITES AND INTELLIGENTSIA IN MODERN MASS CULTURE

The article discusses the role of the intellectual in postmodern culture. Various approaches to the work of intellectuals in the modern technogenic society that transforms their main social function are analyzed, as a result of which their new substitutes are presented. The negative influence of mass culture, which greatly changes the settings and values of the intellectual in the old sense of the word, was emphasized. Information explosions only increase the ethical component of knowledge. The latest challenges and the development of information technology do not eliminate, but intensify both the ethical responsibility of the intelligentsia and its professional competence, which acquires a multidisciplinary universal character. It is emphasized on the ethical component of the definition of the intelligentsia, which in modern culture acquires new meaning and content.

Keywords: intelligentsia, modern culture, information society, responsibility, value orientations, mass culture.

Вступ. Актуальність теми обумовлена необхідністю сучасної постмодерної епохи сформувати нові ціннісні орієнтири для подальшого розвитку цивілізації і можливості ефективної діяльності соціуму, врахування різних соціокультурних факторів розвитку інтелектуальних еліт.

Традиційно інтелігенція повинна відповідати за цей процес у суспільстві. Але згідно багатьом сучасним дослідженням, поняття «інтелігенція» у постмодерній парадигмі втрачає свій сенс, своє колишнє значення.

Мета статті – аналіз інтелігенції як соціокультурного феномену та визначення її місця в умовах сучасної культури.

За оцінкою відомого сучасного філософа та дослідника Ю. Габермаса: «Сьогодні інтелігенти, інтелектуали – це вже не тільки, як раніше, письменники або філософи..., а й експерти, котрі знаються на економіці, питаннях здоров'я або атомної енергії. Вони розуміють, що в них немає привілейованого підступу до істини, що вони зі своїми контрехпертизами або морально-політичними контрдумками також можуть помилятися. Однак ці люди сьогодні більш необхідні, чим колись, для того щоб розширити спектр тем, що дискутуються, та доводів, щоб держати відкритою політичну комунікацію»¹.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Сучасні теоретики філософії культури (О. Тофлер, М. Кастельс, З. Бауман) звертають увагу на революційні зміни усього світу, що призводять до зміни старих типів мислення, адаптування та відповідно змін завдань, які стоять перед новими елітами та інтелігенцією. Чи здатна буде новітня інтелігенція і людство в цілому надати фахові, життєстверджувальні відповіді на небачені виклики нового технологічного часу, – це непокоїть провідних інтелектуалів світу.

Зокрема О. Тофлер з цього приводу доречно зазначає: «Ми відрізали себе від старих способів мислення, сприйняття й адаптації. Ми розчистили сцену зовсім новому суспільству і зараз прямуємо до нього. Це найважча проблема 800-го відтинку життя. І це ставить питання про здатності людини

¹ Хабермас, Ю. (1992). *Демократія. Разум. Нравственность*. Москва: Наука, 102-103.

до адаптації: як їй слід жити в цьому новому суспільстві? Чи може вона пристосуватись до його імперативів? А коли ні, чи зможе вона змінити ці імперативи?»¹.

Проблема посилюється збільшенням швидкостей інформаційного та технологічного розвитку у геометричній прогресії й обмеженістю швидких реакцій та виховання, соціалізації окремої людини, на це звертають увагу провідні футурологи світу: «Більш того, є основи нам рахувати, що швидкість продовжує різко зростати. Сьогодні, наприклад, число наукових журналів і статей подвоюється, як промислове виробництво у розвинених країнах, приблизно кожні 15 років. Згідно біохіміку Філіпу Сікевицу, «те, що узнали за останні три десятиріччя про природу живих істот, нівелює своїми масштабами знання будь-який попередній порівняний період наукового відкриття в історії людства». Зараз лише уряд Сполучених Штатів випускає 100000 доповідей щорічно плюс 450000 статей, книг і повідомлень. У світовому масштабі науково-технічна література збільшується зі швидкістю біля 60000000 сторінок на рік»².

М. Кастельс докладно аналізує інформаційні революції та вважає, що ми живемо вже у новому суспільстві – не інформаційному, а інформаціональному, де інтелектуальна діяльність стає також своєрідною технологією (Силіконова долина, наприклад): «Коли перша індустріальна революція була британською, то перша інформаційно-технологічна революція – американською з каліфорнійським нахилом. В обох випадках учені і промисловці з інших країн відіграли важливу роль як у відкритті, так і в поширенні нових технологій. В індустріальній революції ключові джерела талантів і практичних застосувань були у Франції і Германії. В основі нових технологій в електроніці і біології знаходились наукові відкриття, зроблені в Англії, Франції, Германії й Італії. Однак американські новатори, фірми і інститути не лише стояли на початку революції у 1970-х, але і після продовжували грати провідну роль в її експансії, котра, імовірно, збережеться і в ХХІ ст. Щоб виявити соціальні коріння інформаційно-технологічної революції в Америці, скриті за оточуючими її міфами, я коротко нагадаю процес формування її найвідомішого розсаднику інновацій – Силіконової долини. Як я вже зазначав, саме у Силіконовій долині були розроблені інтегральна схема, мікропроцесор, мікрокомп'ютер та інші ключові технології ...Перенос технології від Shokley в Fairchild, а потім у мережу відокремлених компаній і склав первісне джерело інновацій, на котрому була побудована Силіконова долина і здійснена революція у мікроелектроніці»³.

Слотердаjk, наприклад, зазначає, що ми живемо у добу «після революцій», це доба постійних відкриттів, винаходів та інтелектуальних новацій. Несподівано та парадоксально у такій ситуації інтелектуал стає вже не потрібним, його роль може грати пересічна людина, кожний стає інженером та «інженером людських душ».

Замість інтелігента приходить нова людина масової культури, породжена мас медіальними стратегіями та новими структурами засобів масової інформації. Вона породжується новими інформаційними технологіями і часто стає продуктом лише цих технологій масової культури, що значно змінює її установки і цінності, про таку людину ми вже не може говорити як про інтелігента чи навіть інтелектуала у старому значенні цього слова.

Для позначення такого феномена – нового спеціаліста доби постмодерну, що замінює інтелектуальну діяльність інформаційною та іміджевою, – ряд теоретиків культури та соціологів вживають поняття «культурал». Деякі вважають його породженням нових владних відношень та стратегій доби інформаційного розвитку (С.Л. Фокін), деякі вважають результатом розвитку масової культури і відповідної масової свідомості, де інтелект – лише частина успішної соціокультурної адаптації (В. Савчук).

Провідний російський філософ В. Подорога з цього приводу зазначає, що поява культурала як замітника та симулятива інтелігента обумовлена високими швидкостями нового інформаційного розвитку, коли не вистачає часу розібратись у справжніх цінностей, а негайна відповідь культуралів на виклики часу стає способом надати хоч якусь версію розвитку подій, часто некомпетентну та графоманську: «Сьогодні публічне, «колективне» надшвидкісне письмо, панує над індивідуальним пошуком, дослідженням, надповільним письмом. Останнє знецінилось. Гасло дня: все, що запізнюється, не існує. Графоманія (в тому числі і парафілософська) здається порятунком...

¹ Тоффлер, Э. (2002). *Шок будущею*. Москва: АСТ, 14.

² Там само, 21.

³ Кастельс, М. (2000). *Информационная эпоха: экономика, общество, культура*. Москва: ГУ ВШЭ.

відчайдушною спробою присвоїти публічність, і хоча б на мить ствердити власне ім'я й авторське право...»¹.

У праці «У затінку більшості, що мовчить» Жан Бодрійяр говорить про те, що «Масам підносять смисл, а вони прагнуть видовища»². Тому що сучасним масам потрібно видовище, вони втрачають інтелектуальну складову політичної дії, а політика спрямовується на естетизацію, а не розмірковування. Відбувається процес естетизації політики, яка нагадує шоу і тим самим залучає, привертає людей, перетворює їх на об'єкти політики. Жан Бодрійяр стверджує, що саме політичні дії надають можливість визначити об'єкт політики, участь інтелектуальних еліт у ній. Ще Аристотель у своїй праці «Політика» писав про людину як істоту політичну, що живе серед собі подібних і потребує керівництва з боку суспільних інституцій: «Маси – це ті, хто засліплений грою символів і поневолений стереотипами, це ті, хто сприймає все, що завгодно, тільки би це виявилось видовищним»³. Ця теза точно характеризує більшість членів сучасного суспільства: «Політичне мистецтво є мистецтво позитивно використовувати демократичне протиріччя: демос для нього – союз між доцентровою і відцентровою силою, живий парадокс політичної колективності, сформованої аполітичними індивідами»⁴.

Для інтелігента важливо дотримуватись міри, такту та гармонії в усьому, це етичне визначення насамперед. Етичні порушення в давньогрецькій культурі, звідки коріння європейських цивілізацій, мали назву «гибрис» («гюбрис»), в римській «амбіція» та «супербія» (гордість) (*ambitio, superbia*).

За Аристотелем між суб'єктом дії та самою дією існує певний зв'язок. Людина є господарем, принципом, батьком своїх вчинків. Саме тому вона може відповідати за свої вчинки. Важливі поняття освіти та гуманістичного виховання обґрунтовуються ще Платоном. Нова людина, філософ, це *animal rationale*, звільнює свої потенційні можливості через освіту, розвиває свої творчі сили та виховує свій розум, людина осмислюється в смислі сутності істини, це одне з перших окреслень гуманістичної сутності людини та освіти.

У апостола Павла у Посланні до римлян зазначається «Повірів Авраам Богові і це йому було пороховано за оправдання» (Рим. 4:3), «пороховано». «розмірковано» зберігається і в українському перекладі І. Огієнка. У Вульгаті для перекладу послань апостола Павла використовується два слова на позначення розмірковування, совісного рахування – *imputatio* і *reputatio* (репутація).

У Фоми Аквінського вчинки розглядаються з зовнішньої позиції та внутрішній – прагнення серця, етичної переконаності, в останньому випадку можна говорити про розрахунок і прагнення серця, свободу і етичність людини. Рішучість та свободу вибору, за думкою Фоми Аквінського, Бог зараховує людині як справедливості (*imputatio, reputatio*), підкреслюючи особистісний свобідний вибір людини, її етичність.

У І. Канта поняття *imputatio* (відповідальності, усвідомлюваності вчинку) має вирішальне значення для розуміння людини як громадянина, це основа інтелігібельного я, здатного відповідати за свої вчинки, використовувати розум на користь суспільству.

У «Критиці чистого розуму» чуттєва структура людини зазнає впливу з боку ноуменального я («інтелігібельного характеру»), причому, на думку Каната, механізми цього впливу залишаються для нас цілковито непізнаваними.

У «Метафізиці моральності» здатність відповідати за свої учинки (*imputatio*) пов'язана з інтелігібельною основою я – «учинок приписується інтелігібельному характеру», складає основу інтелігенції людини. Тим самим у працях Канта проводиться доведення зв'язку понять – розум – інтелігібельна основа я (*imputatio*) – свобода – моральна відповідальність – юридична відповідальність. Тим самим в європейській філософії розмірковування щодо інтелігенції та розумового розрахунку стають основою філософії права⁵.

Інтелект – джерело оновлення в усі віки, життєва позиція інтелігенції проявляється у творчому, зацікавленому ставленні до інтелектуальної діяльності, розкривається в готовності й

¹ Подорог, В.А. (2001). Авто-био-графия. *Тетради по аналитической антропологии*, 1, 9.

² Бодрийяр, Ж. (2000). *В тени молчаливого большинства, или Конец социального*. Екатеринбург: Ad Marginem. 32.

³ Там само, 27.

⁴ Рансьер, Ж. (2006). *На краю политического*. Москва: Праксис, 119.

⁵ Кассен, Б. (2009). *Європейський словник філософії. Лексикон неперекладностей*, Київ: Дух і Літера, 1.

здатності творчої особистості до дій, через які найбільш глибоко і повною мірою реалізується інтелектуальний потенціал розвитку культури. Реалізація творчої позиції науковця, митця відбувається в усіх соціально значущих аспектах і сферах діяльності, виражається не лише у прагненнях до отримання позитивних теоретичних результатів, але й їхнього ефективного безпосереднього втілення в процесах розвитку культури. Отже інтелектуальний потенціал Європи зміг в повній мірі реалізуватися, що призвело до науково-технічних революцій та величезного прориву у розвитку культури та усіх сферах життєдіяльності.

Освіченість та креативність – це головні риси, притаманні інтелігентам-інтелектуалам. Але ми послідовно розмежуємо поняття інтелектуал та інтелігент. Інтелігентність обов'язково передбачає інтелектуальність, але освічений та творчо обдарований інтелектуал може не бути інтелігентною людиною. Саме етичне самовизначення перетворює інтелектуала на інтелігента.

На нашу думку, дуже влучним щодо поняття «інтелігенція» є визначення О. Ф. Лосева. Він вважав, що «інтелігент – це той, хто пильнує інтереси загальнолюдського благоденства ... інтелігент не мислить свою інтелігентність, а дихає нею, як повітрям»¹. Для нас визначення поняття інтелігенція повинно неодмінно мати такі етичні складові. Саме таким хотілося б бачити сучасного українського інтелігента, який би в першу чергу опікувався інтересами свого народу.

Можна констатувати, що формування української інтелігенції та її свідомості, з притаманній українській духовній традиції культурою «серця», проходило під впливом ідей свободи та національного самовизначення. Своїм «символом віри» вона обрала народне благо. Втіленням її морального ідеалу стало самовіддане служіння своєму народові на ниві просвітництва.

Інтелігент намагається насамперед жити у злагоді зі суспільством та своєю совістю. Ця та якість інтелігента, яка як ніколи стає актуальною, тому що ані новий європейський інтелектуал, ані культурал, що робить зі свого культурного статусу насамперед «паблік рілішшенз» та інтелектуальне змагання не в змозі відповісти на вимоги часу.

Інтелігенція – це не тільки праця з інформацією та введення інтелектуальних та технічних новинок, але й особлива культура спілкування та етичного поведіння з соціокультурним оточенням та природним середовищем.

Світ стає «нестримним», неконтрольованим, так одну з своїх відомих робіт про глобалізацію Е. Гидденс назвав дуже влучно «Нестримний світ», нестримний світ диктує нестримне реагування, нестримну відповідь культур. Е. Гидденс говорить про зовсім нове культурне явище – «глобальне космополітичне суспільство» – і відповідно формування нових глобальних космополітичних культурних ідентичностей, нового інформаційного середовища, але стара структура культурного реагування з ними не справляється, культурні ідентичності змінилися, але ми звикли до старих культурних інституцій – «інституцій-мушлей» (нація, праця, традиція, природа). Тим більше стає відповідальність окремої людини, індивідуалізація не зло, а необхідний процес культурного розвитку, інституції повинні змінюватись, відповідати новим потребам суспільства.

В етиці натовпу ставиться під сумнів одиничність, особистість людини та одиничність її етичного вибору: вимагаються чисельні етичні вибори, суцільність моральної поведінки без розуміння сутності моралі і того, що кожний моральний вибір може стати фатальним або рятувальним для духовного життя людини, кожний може стати вихідним пунктом каяття чи поступового замирення, морального компромісу зі злом та відповідно зі злочином. Навіть один етичний вибір може бути рівним життю тіла чи життю Духа. Вимога бути всім однаково моральними пов'язана з масовою свідомістю, своєрідним етичним конвеєром – вимагається стандарт досконалості як фізичної, так і духовної – «феномен Барбі» розповсюджується і на духовний світ, вимагаючи певної механістичної досконалості від усіх, не наважаючись бути моральними завжди, сучасні люди часто вирішують жити взагалі без моралі або приходять у відчай.

Інша діалектична сторона особистості – співжиття з іншими, здатність до сприйняття «хорового начала», присутнього в православ'ї. Діалог з Іншим передбачає збереження духовної сутності кожного з підкресленням зверненості цих сутностей до Вищого начала – Бога. Тож колективістська християнська етика або виховання інтелігенції передбачає не розчинення кожної особистості, а підкреслення кращих якостей цієї особистості і складання їх з новою якісною зміною, що недоступно в етиці натовпу, яка характеризується фрагментарністю та стихійністю.

¹ Лосев, А. (1988). *Держание духа*. Москва: Политиздат, 36.

Умовою успішною комунікації завжди була безпечність та можливість домовитись, оскільки через виклики часу старі комунікативні стратегії повинні переосмислюватись, то виникає можливість нового гармонійного «нестримного» діалогу. Відкритість та мінливість світу передбачає відкритість та мінливість іншої людини, таку відкритість і передбачає формування та виховання інтелігенції, відповідальної та творчої людини.

У публікації «Радіація, катастрофи й гюбрис» Дж. Хітон говорить про те, що людство такими своїми діями, як, зокрема, використання атомної енергії у мирних та особливо військових цілях, поставило своє життя під серйозну загрозу. «Ми усі зараз живемо з наслідками готовності наших політиків створювати та використовувати речі, які ми не можемо повністю контролювати», – відзначає автор, розкриваючи зміст використаного у назві статті слова «гюбрис»¹.

У дещо іншому сенсі слово «гюбрис» стосовно новітніх технологій фігурує у публікації «Чи можуть нанотехнології бути справедливими? Про нанотехнології та рух за глобальну справедливість, що поширюється». Її автор А. Джеймісон пише про те, що «у нашому суспільстві дуже мало місця для публічного обговорення того, як ми можемо використовувати ці та інші просунуті технології чесно та належним чином; замість цього, давній злочин гюбрису переживає нове життя, по мірі того як нанотехнологи та їх спонсори обіцяють більше, ніж вони мали б це робити, та здійснюють свою інноваційну активність, навмисно нехтуючи соціальними, культурними та екологічними наслідками того, що вони роблять»².

Висновки. Ці розмірковування показують актуальність цієї проблеми – тільки новій інтелігенції можливо вирішити як інтелектуальні, так і екологічні проблеми, нові технологічні виклики часу. Інтелігент намагається насамперед жити у злагоді зі суспільством та своєю совістю. Ця та якість інтелігента, яка як ніколи стає актуальною, тому що ані новий європейський інтелектуал, ані культурал, що робить зі свого культурного статусу насамперед «паблік рілішшенз» та інтелектуальне змагання не в змозі відповісти на вимоги часу.

Як протиставлення недбалості – відповідальність, «вменяемость», *imputatio* Фоми Аквінського, Баумгартена, Канта і Кельзена (сучасна філософія права), інтелектуальна свобода та етичність Д. Лихачева.

Інтелігент завжди етично відповідальний, як би це не було важко та неможливо.

Ми можемо констатувати, що інформаційні вибухи тільки посилюють етичну складову знання, новітні «гібриси» та розвиток інформаційних технологій не знімають, а посилюють як етичну відповідальність інтелігенції, так і її фахову компетентність, що набуває міждисциплінарного універсального характеру.

References:

1. Podorog, V.A. (2001). *Avto-byo-hrafiya* [Autobiography]. *Tetrydy po analytycheskoy antropolohyy*. [Notebooks on analytical anthropology], 1, 9-10. [in Russian].
2. Bodryar, Zh. (2000). *V teny molchalyvoho bol'shynstva, yly Konets sotsyal'noho*. [In the shadow of the silent majority, or the End of Social]. Ekaterynburh: Ad Marginem. [in Russian].
3. Cassin, B. (2009). *Yevropeys'ky slovnyk filosofiy. Leksykon neperekkladnostey* [European Dictionary of Philosophy. Lexicon of Implications], Kyiv: Dukh i litera, 1. [in Ukrainian].
4. Kastels, M. (2000). *Informacionnaja jepoha: jekonomika, obshhestvo, kul'tura* [Information Age: Economics, Society, Culture]. Moscow: GU VShJe. [in Russian].
5. Losev, A. (1988). *Derzanie duh*. [Daring of spirit]. Moscow: Politizdat. [in Russian].
6. Ranser, Zh. (2006). *Na krayu polytycheskoho*. [At the edge of the political]. Moscow: Praksys. [in Russian].
7. Toffler, E. (2002). *Shok budushcheho*. [Shock of the future]. Moscow: AST. [in Russian].
8. Khabermas, Yu. (1992). *Demokratyya. Razum. Nrvstvinnost*. (*Leksy y yntervyu, Moskva, aprel 1989 h*). [Democracy. Mind. Moral. (Lectures and interviews, Moscow, April 1989)]. Moscow: Nauka. [in Russian].
9. Heaton, J. (2018). Radiation, Disaster & Hubris. *Tronviggrou.Com* <<http://www.tronviggrou.com/radiation-disaster-hubris>> [in English].
10. Jamison, A. (2018). Can Nanotechnology Be Just? On Nanotechnology and the Emerging Movement for Global Justice. *Springer.Com* <<http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs11569-009-0064-0#page-1>> [in English].

¹Heaton, J. (2018). *Radiation, Disaster & Hubris*. <<http://www.tronviggrou.com/radiation-disaster-hubris>> (2018, Червень, 04).

²Jamison, A. (2018). *Can Nanotechnology Be Just? On Nanotechnology and the Emerging Movement for Global Justice*. <<http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs11569-009-0064-0#page-1>> (2018, Червень, 05).